

ДОКУМЕНТИ СВДЧАТЬ

Голодомор 1932 - 1933 років в Україні

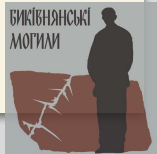
Частина 2

СРСР як тоталітарна держава не зупинявся перед учиненням злочинів проти своїх громадян задля досягнення власних, часто примарних цілей. Масові депортації, розстріли, переслідування за соціальним чи національним походженням, позбавлення права на свободу слова і совісті, убивства штучно створеним голодом були проявами геноцидної політики комуністичного режиму.

Свідками Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. стали ті, хто вижили й через багато десятиліть змогли розповісти про жахіття, вчинені владою. Проте маємо ще «прихованих свідків» – людей, розстріляних під час Великого терору. Їхні розповіді про Голодомор 1932–1933 рр. не були прямим предметом звинувачення, а лише додатковим елементом «націоналістичних поглядів», «антирадянської пропаганди», «контрреволюційної діяльності», «неправильної оцінки продовольчих труднощів на селі». Слова, сказані під час допитів у застінках НКВС, зафіксували і реалії українського села, вимореного голодом, і розуміння суспільством відповідальності Комуністичної партії СРСР за цей злочин, і застосовані технології з вилучення хліба тощо. Свідчення репресованих можуть доповнити наші загальні уявлення про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні та дозволять зрозуміти, якій злочинній системі протистояли українці.

Проект Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» «Документи свідчать» розповідає мовою документів про реалії радянського минулого. Використані в проекті документи взято з архівно-кримінальних справ репресованих осіб, розстріляних у Києві під час Великого терору 1937 – 1938 років і похованих на таємній спецділянці НКВС у Биківнянському лісі.

Знання про часи несвободи допоможуть нам боротися за вільне майбутнє!

Свідчення селян про Голодомор

Серед селян пам'ять про Голодомор 1932 – 1933 років пов'язувалась із примусовою колективізацією. Розмови про те, що спочатку злидні, а за ними й голод прийшли у селянські хати внаслідок злочинних дій влади, були небезпечними: звинувачення в антирадянській агітації могло спіткати кожного, хто беззастережно критикував нову систему “господарювання”.

Одним із невдоволених став колишній “куркуль”, учасник товариства “Просвіта”, організатор осередку УАПЦ у рідному селі **Андрій Антоненко (1883 – 1937)** – мешканець с. Микільська Борщагівка на Київщині, звинувачений в “активній антирадянській діяльності”, розстріляний 11 серпня 1937 року згідно з рішенням трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР.

✓ Документи архівно-кримінальної справи Андрія Антоненка містять свідчення про голод на селі й фактично є прямим обвинуваченням влади.

Вопрос: Каким вам известны конкретные факты административных преследований Антоновича А. В.?

Ответ: Три раза я был с ним в Англии в 1936 году. Антонович в разговоре с нами высказывался оскорбительными словами по адресу руководителей Советской власти и заявил следующее: «Советская власть издевается и мучает людей, десятки-сотни людей умирают с голоду».

Подпись

Мамун

Голоду

Вопрос: Каким вам еще известны факты административных преследований Антоновича А. В.?

Ответ: В Англии в 1937 году после ликвидации Советской группы рабочих Совхоза в том числе и я решил вернуться в Колхоз. Узнав об этом Антонович сразу агитировал, чтобы не возвращаться в Колхоз, так как Колхозы это наши враги и за них мы все страдаем и за них погибнут миллионы людей.

Показання свідка

3 серпня 1937 р.

...у квітні 1936 року Антоненко у розмові зі мною висловлювався образливими словами на адресу керівників Радянської влади і заявив наступне: «Радянська влада знущується і мучає людей, **десятки-сотні людей померли від голоду...**»

...У квітні 1937 року... Антоненко агітував не вступати до колгоспу, оскільки **колгоспи – це наші вороги** і за них ми всі страждаємо і **за них загинули мільйони людей...**

З протоколу допиту Самуїла Доброгорського. ЦДАГОУ. Ф.263. Спр. 64571

Радянська агітація за вступ до колгоспу. 1930.
Із відкритих джерел

Безпорадність містян

Вихідцям із сільської місцевості, які поповнили населення радянських міст і містечок, під час Голодомору траплялось бачити знесилених селян, що пішки вирушали до міст або виходили до залізниці з надією отримати допомогу в скрутному становищі. Містяни також відвідували своїх батьків у селах і не могли не відчувати розпачу від картини голоду.

Свідком Голодомору став і **Віталій Долинович (1904 – 1938)** – службовець, колишній аспірант і викладач Київського кооперативного інституту, звинувачений в антирадянській пропаганді та проведенні насильницької “українізації”, розстріляний 20 січня 1938 р. за вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР.

✓ Документи архівно-кримінальної справи Віталія Долиновича містять вражаючий епізод, що свідчить про смерть його родичів під час голоду 1933 р. і передає гнітюче враження, яке справили на нього відвідини рідного села.

Собо, вєн поручене показаніє

подорожє, вєнного Долиновича Віта-
ливі. Александрович... В

24/ХІ-ЗХр.

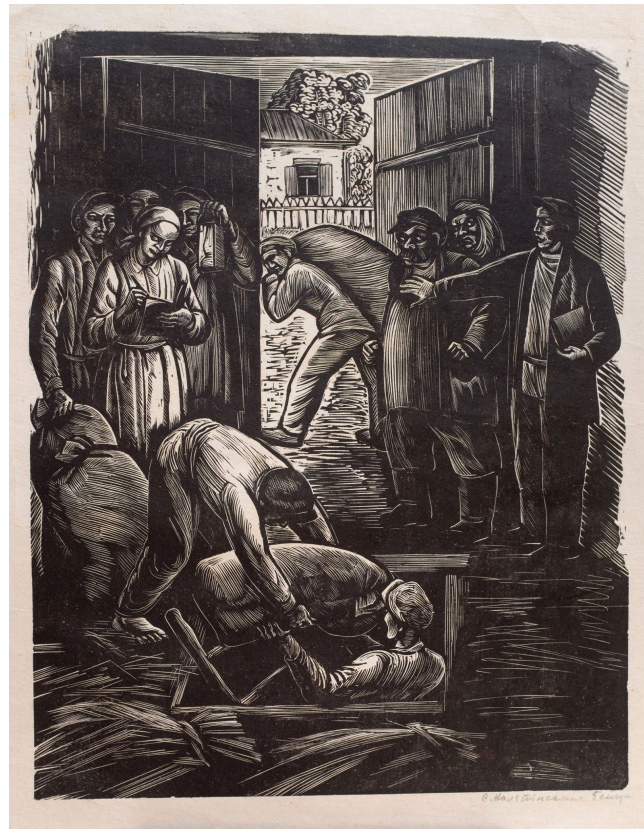
В 1933. я в зв'язи з тяжким положе-
нням моїх рідних поїхав їх навести в
с. Вовківці Роменського р-ну на Чернігів-
щині. На мене справило гнітюче
впечатління їх ізоляційно-ізоляційне
положення, а именно дідусь, тато, сестра,
мати, брат і сестра опухли з голоду при
чому тато не мав усе давати дідусеві.
Я вигадав то в той же час, що мені
немає радикально допомогти не міг.

Тоді мені так опечалило, показало мою
неможливість, що я потім ввесь час
в Києві мав як го приїзди к себе
на квартиру гр. Цемлярчує с котрою
я був знаком когдє работал (училсь)
в Кооперативном Ц-їє и потім вше-
ще місяць сень ми вше работал в
ДБАРК и. Цемлярчує повел со мною раз-
говор о сьорочини в моїх рідних. Я
показав о ним своїми настроєннми

У 1933 р. у зв'язку з важким станом
моїх рідних я поїхав провідати їх
у с. Вовківці Роменського р-ну на
Чернігівщині. На мене справило гнітюче
враження їхнє виключно важке
становище, а саме **жінка дядька
померла від голоду, батько, брат і сестра
опухли з голоду, при цьому батько не міг
вже навіть рухатися.**

Я, побачивши це, в той же час... нічим
радикально допомогти не міг. Це мене
настільки вразило, пригнітило мої
мізки, що я втратив будь-яку здатність
критично мислити...

Власноручні свідчення Віталія
Долиновича. ГДА СБУ. Ф.6. Спр. 55234

*Софія Налепинська. Голодні діти (Голод). 1927 (ліворуч).
Не дамо куркулям згноїти зерно (праворуч).
Колекція NAMU. Із відкритих джерел*

Критичні оцінки ситуації на селі

Прикрі наслідки докорінних змін, які впроваджувались у сільському господарстві наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років, усвідомлювались як представниками наукової спільноти, так і досвідченими кооператорами.

До кола останніх належав **Віктор Целларіус (1888 – 1937)** – відомий діяч кооперативного руху, педагог, професор Харківського інституту народного господарства, колишній директор Науково-дослідного кооперативного інституту, звинувачений у “націоналістичній діяльності на ідеологічному фронті”, розстріляний 26 грудня 1937 року за вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР.

✓ Документи архівно-кримінальної справи Віктора Целларіуса, зокрема, містять свідчення про критичну оцінку прискорених темпів колективізації першим віце-президентом Всеукраїнської Академії сільськогосподарських наук Андрієм Сліпанським, репресованим у 1933 році.

ВОПРОС: Вы обвиняетесь в принадлежности к анти-советской украинской националистической организации.

Признаете ли Вы себя в этом виновным.

ОТВЕТ: Да, я признаю себя виновным в том, что принадлежал к украинской контрреволюционной националистической организации, в которую был вовлечен, в начале 1932 г. ^{кв. 494} бывш. вице-президентом украинской сельско-хозяйственной Академии — СЛИПАНСКИМ Андреем, б. боротьбистом.

СЛИПАНСКИЙ в беседах со мной неоднократно указывал, что темпы коллективизации искусственно завышены и не соответствуют материальному и политическому уровню села.

Эти темпы он противопоставлял темпам проектаровок первой пятилетки и указывал, что уроки весны 1930 года не учтены, колхозы на Украине создаются форсированными темпами и все переживаемое в то время трудности являются прямым результатом роста коллективизации.

Отсюда, говорил СЛИПАНСКИЙ, нашей задачей является широкая пропаганда идей, направленных к задержке и сворачиванию темпов коллективизации.

В своих печатных работах, на лекциях и докладах мы должны, продолжал СЛИПАНСКИЙ, помянуть создавшиеся трудности, всячески популяризовать и подчеркивать их, с тем, чтобы показать коллективизацию, как основной источник всех зол.

...до української контрреволюційної націоналістичної організації [мене] залучив на початку **1932 р.** колишній віце-президент української сільськогосподарської Академії СЛИПАНСЬКИЙ Андрій...

СЛИПАНСЬКИЙ... неодноразово зазначав, що темпи колективізації штучно завищені, ...що уроки весни 1930 року не враховані, колгоспи на Україні створюються форсованими темпами й усі труднощі, які переживаються в цей час, є прямим наслідком зростання колективізації. Тому ...необхідно показати колективізацію як основне джерело усіх негараздів.

**З протоколу допиту Віктора Целларіуса.
ГДА СБУ. Ф.6 Спр.46251**

**Здача хліба державі селянами. 1930. ЦДАЕА.
Із відкритих джерел**

Вилучення хліба у селян

Реалізація плану з нарощування обсягів вилученого у селян зерна та різноманітного збіжжя потребувала виконавців. Ними стали, перш за все, партійні функціонери, активісти, представники органів внутрішніх справ, які направлялись до сільської місцевості під час хлібозаготівельних кампаній.

Долучився до цієї діяльності й **Олександр Кидиба (1899 – 1937)** – службовець, колишній заступник директора Київського кооперативного інституту з господарської роботи, звинувачений в участі у “антирадянській націоналістичній терористичній організації”, розстріляний 26 грудня 1937 року за вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР.

✓ Серед документів архівно-кримінальної справи Олександра Кидиби – важливі свідчення про те, як на практиці здійснювалось вилучення зерна у селян під час хлібозаготівельних кампаній.

Работая пом.директора по хозяйству это обстоятельство сблизило меня с ЦЕЛЛАРИУСОМ.

ЦЕЛЛАРИУС часто выезжал на районы Киевской области Уполномоченным Обкома по хлебозаготовкам.

Возвращаясь с районов ЦЕЛЛАРИУС рассказывал о тех трудностях, которые были на селе и высказывал свое недовольство политикой партии в крестьянском вопросе.

В свою очередь я также выезжал по хлебозаготовкам в Тетиевский район и убедился о тяжелом положении крестьян в связи с тем, что хлеб забирали до последнего фунта.

Разговоры антипартийного характера со стороны ЦЕЛЛАРИУСА переходили в явно антисоветские. Будучи под влиянием последнего я полностью разделял эти разговоры.

ЦЕЛЛАРИУС убедившись в моей неустойчивости в одной из бесед сообщил мне о существовании в Институте националистической антисоветской организации, участником которой является он—ЦЕЛЛАРИУС, и на его предложение я примкнул к таковой.

[Перебування на посаді] заступника директора з господарської діяльності... зблизило мене з ЦЕЛЛАРИУСОМ.

ЦЕЛЛАРИУС часто виїжджав до районів Київської області Уповноваженим Обкому з хлебозаготівель. Повертаючись з районів, ЦЕЛЛАРИУС розповідав про ті труднощі, які були на селі, та висловлював невдоволення політикою партії у селянському питанні.

Я... також виїжджав у хлебозаготівлях до Тетіївського району і впевнився у важкому становищі селян, оскільки хліб забирали до останнього фунту...

З протоколу допиту Олександра Кидиби.
ГДА СБУ. Ф.6 Спр. 43378

КИДИБА вернувся із Тетієвського району з хлібозаготовок і проходив мимо санаторія во дворі якого я стояв.

Я окликнув його. Ми розговорились. Он в бесіді розказав мені о своїх враженнях, сложившихся у него в результате работы и пребывания на селе.

“Ми ганялись буквально за каждым фунтом зерна – говорил он, работа была непроизводительная, а в тоже время мы оставляли целые села без единого куска хлеба. Мы поставили под угрозой ужасного голода не только население, а главное, под угрозой весенний посев”.

Его выводы были мрачные. К этому он добавлял, что такое же положение создавалось не только в Тетієвском районе, а и в ряде других мест нашей области и Украины.

После этого, я имел с ним еще несколько подобных бесед уже в стенах института. В мае 1932 года, я прямо поставил перед ним вопрос о существовании националистической организации к которой я принадлежу и получил его согласие на вступление в нее:

КИДИБА повернувся із Тетієвського району з хлібозаготівель... [і] під час бесіди розповів мені про свої враження... [від] перебування на селі.

“Ми ганялися буквально за кожним фунтом зерна – казав він, робота була непродуктивною, а одночасно ми залишали цілі села без жодного окрайця хліба. Ми поставили під загрозу жахливого голоду не лише населення, а головне, ... весняний посів”.

Його висновки були похмурі. До того ж, він додавав, що такою була ситуація... і в інших місцях нашої області та України...

З протоколу допиту Віктора Целларіуса.
ГДА СБУ. Ф.6 Спр. 46251

Колгоспники Київської приміської смуги везуть хліб першого обмолоту для здавання державі. 1934. ЦДАЕА

Приховування наслідків Голодомору

Очевидним наслідком Голодомору 1932 – 1933 років стало зменшення кількості населення. Втрату людності зафіксували під час перепису 1937 р., однак його результати були приховані, а особи, відповідальні за статистичні звіти, – репресовані.

Серед них був і **Олександр Асаткін (1885 – 1937)** – радянський партійний та державний діяч, начальник Управління народно-господарського обліку (УНХУ) при РНК УРСР (1935–1937), директор Інституту економіки АН УРСР, звинувачений у проведенні “підривної та шкідницької роботи в області народно-господарського обліку”, розстріляний 2 вересня 1937 року за вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР.

✓ Документи архівно-кримінальної справи Олександра Асаткіна містять згадку про ставлення партійців до ситуації в українських селах і свідчення щодо “фальсифікацій” облікових даних.

ОТВЕТ : - По приезде на Украину в 1933 г. я застал тяжелое положение здесь в связи с прорывами в сельском хозяйстве. Начал я работать начальником политсектора Наркомзема Украины, на каковой работе пробыл до начала 1935 г.

От отдельных колебаний в вопросах правильности политики партии на селе в 1933 г., а к 1935 г. стоял на позициях правых являясь двурушником в партии.

Бывая на заседаниях ЦК КПСУ, я не чувствовал, чтобы крестьянству, часть которого переживала особенно острые затруднения даже в связи с отсутствием семян для посевов, уделялось должное внимание.

На этой почве у меня возникали настроения, сводящиеся к необходимости искать пути для борьбы с проводящейся партией политикой.

С такими взглядами и к-р убеждениями я после ликвидации политсектора в марте 1935 г. попадаю в УНХУ УССР начальником республиканского управления.

Этот период как раз совпал с окончанием всесоюзной переписи животноводства на территории Украины. Материалы переписи свидетельствовали о продолжающемся падении животноводства, сокращении кормовой базы и т.д.

...у 1933 р. я приїхав до України [і] застав тут важку ситуацію, пов'язану з проривами у сільському господарстві...

...на засіданнях ЦК КП(б)У я не помічав належної уваги до селянства, частина якого відчувала особливо гострі утруднення навіть у зв'язку з відсутністю насіння для посівів.

...у березні 1935 р. я потрапив до УНХУ УРСР... [Це] співпало із закінченням всесоюзного перепису тваринництва на теренах України. Матеріали перепису свідчили про тривання спаду тваринництва, скорочення кормової бази тощо.

*З протоколу допиту Олександра Асаткіна.
ГДА СБУ. Ф.6 Спр. 43187*

В опубликованном сборнике "Социалистична Україна" в XIУ с"езду Советов УССР, вышедшем под моей редакцией и по моим указаниям, выщены следующие вредительские моменты:

- 1.-Расшифрован размер смертности по УССР.
- 2.-Расшифрован размер эпидемических заболеваний нигде до сего времени не опубликовавшийся.
- 3.-Преуменьшен размер материального обеспечения рабочей молодежи.
- 4.-Рассекречены данные о переписи населения по городам УССР, к тому же преуменьшенные даже по данным вредительской переписи. Эти данные дал мне ВЕ ЦЕЛИТ.
- 5.-Данные об организации труда смазывают достижения социалистического строя, клеветнически неверно мной представлены данные о культурных потребностях. Так, мной приводится, что колхозник тратит на обучение и просвещение 0,63 часа, а колхозница 0,17 часа в день.

В опубликованной в 1936 г. работе "Радгоспа та сільське господарство ВРП" /1934-35 г./ под моей редакцией и совместном участии в этой работе ВАРФОМОНОВА, были помещены нами клеветнические сведения о жилищно-бытовых условиях рабочих совхозов Украины, где указывалось, что рабочие живут в землянках, которых учтено 1336 шт., навал площадью в 50 кв. метров.

У збірці "Соціалістична Україна", ...яка вийшла за моєї редакції..., наявні наступні шкідницькі моменти:

1. **Розшифровано розмір смертності по УРСР.**
2. **Розшифровано розмір епідемічних захворювань...**
3. **Применшено розмір матеріального забезпечення робітничої молоді.**
4. **Розсекречено дані про перепис населення за містами УРСР, до того ж такі, що були применшені за даними шкідницького перепису...**

**З протоколу допиту Олександра Асаткіна.
ГДА СБУ. Ф.6 Спр. 43187**

от 27 Июля 1937 г

..... Подготовительные работы по проведению переписи населения УССР на протяжении длительного времени участниками н/ к.р организации АСАТКИНЫМ, КУСТОЛЯНОМ и ВЕЙЦЕЛИТОМ сознательно саботировались.

Это делалось по прямым заданиям членов центра н/ организации КРОВАЛЯ и КВИТКИНА работавших в ЦУНХ"у СССР, для того, чтобы проважить эту работу и иметь недоучет населения, т.е. уменьшить численность населения СССР.

Еще задолго до начала переписи населения КУСТОЛЯН в беседах со мной неоднократно высказывал такую мысль, что в результате неправильной политики партии и Советской власти населения УССР имеет значительный урон т.е. убыль населения далеко превышающую естественный прирост. Эту же мысль подтверждали в разговорах со мной АСАТКИН и ВЕЙЦЕЛИТ.

27 липня 1937 р.

...Підготовчі роботи з проведення перепису населення УРСР довгий час... АСАТКІНИМ [та ін.] свідомо саботувалися.

Це робилося... для ... недообліку..., тобто зменшення чисельності населення СРСР.

...як результат неправильної політики партії та Радянської влади... **УРСР має значний ... спад населення, який значно перевищує природний приріст.** Цю думку підтвердили у розмовах зі мною АСАТКІН і ВЕЙЦЕЛІТ.

З протоколу допиту Максима Варфоломеева. ГДА СБУ. Ф.6 Спр. 43187

В 1932 году ВЕЙЦБЛИТ после приезда из пограничного района, где он был уполномоченным по хлебоготовкам, говорил мне о том, что руководство ЦК партии неправильное, в особенности в вопросе хлебоготовок, что крестьяне грабят, забирают последний хлеб, доказывал необходимость выступления в статистических изданиях, которые вскрыли бы "действительную" картину - типологическое положение села.

В 1935 году я снова встречался часто с ВЕЙЦБЛИТОМ, который к тому времени поступил на работу в УНХУ Украины. Контр-революционные беседы с ВЕЙЦБЛИТОМ окончательно убеждают меня в его троцкистских позициях.

Вот эти обстоятельства способствовали тому, что я стал на путь гнусного предательства и привели меня в ряды контр-революционного троцкистского подполья и подлых вредителей. Это свершилось, в 1936 г., когда наш бывший Начальник УНХУ Украины - АСАТКИН, привлек меня к контр-революционной троцкистской работе.

Летом 1936 года АСАТКИН б. Начальник УНХУ Украины в беседе со мной рассказал о наличии в УНХУ подпольной троцкистской организации, задача которой - вредительство в области нархозучета, с целью дискредитировать руководство партии во главе со СТАЛИНЫМ.

У 1932 році ВЕЙЦБЛІТ після приїзду з прикордонного району, де він був уповноваженим із хлібозаготівель, казав мені, що керівництво ЦК партії неправильне, особливо у питанні хлібозаготівель, що **селян грабують, забирають останній хліб**, доводив необхідність виступу у статистичних виданнях, які б викрили "дійсну" картину важкого стану села.

Влітку 1936 року АСАТКІН... розповідав про підпільну троцькістську організацію в УНХУ, завданням якої є шкідництво у наргоспобліку...

З протоколу допиту Соломона Лівшиця.
ГДА СБУ. Ф.6 Спр. 43187

Активісти з конфіскованими колосками. Фото М. Залізняка. 1932 (ліворуч). ЦДАЕА. Із відкритих джерел

Комсомолец охороняє насіннєві та страхові фонди артілі. 1933 (праворуч). ЦДАЕА. Із відкритих джерел

Сприйняття Голодомору літераторами

Письменники, яким трапилось стати свідками Голодомору, не могли висвітлювати ці події у літературі, адже, як усі митці, перебували під тиском сталінського режиму. Однак представники літературної спільноти не лише відчували Голодомор як трагедію селянства, а й усвідомлювали відповідальність влади за штучний голод.

Юрій Вухналь (Іван Ковтун) (1906 – 1937) – український письменник-гуморист і сатирик, звинувачений у належності до “української контрреволюційної націоналістичної фашистської терористичної організації”, розстріляний 15 липня 1937 року за вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР.

✓ Документи архівно-кримінальної справи Івана Ковтуна містять згадку про враження Миколи Куліша від побаченого ним на Одещині під час Голодомору 1933 р.

ВОПРОС: Назовите фамилии лиц, с которыми Вы были связаны из числа арестованных и осужденных за контр-революционную деятельность?

ОТВЕТ: Я был связан со следующими националистами-писателями, осужденными за контр-революционную деятельность: КУЛИШОМ, ЭПИКОМ, с покончившим самоубийством ХВЫЛЕВЫМ. Встречался также с другими писателями осужденными за активную к-р деятельность ВРАЖЬЕВЫМ-ШТАНЬКО, ПОЛИЩУКОМ, ЯЛОВЫМ, ДОСВИТНЫМ, ПАНОВЫМ, ШТАНГЕЕМ и др.

Эти лица были недовольны политикой партии в национальном вопросе, в области культуры и литературы.

В разговоре со мной часто КУЛИШ и ЭПИК говорили, что настоящих писателей затирают, не дают им хода в литературе, а ее по существу нет. Лучший представитель украинской литературы - это ХВЫЛЕВОЙ и они сами, т.е. ЭПИК и КУЛИШ, и что нам молодым писателям надо учиться у них и равняться по ним.

Во время продовольственных затруднений на Украине, КУЛИШ как то возвратившись в 1933 году из Одесской области, говорил мне, что вся тяжесть затруднений легла на украинцев, с украинским народом не считаются и нация гибнет.

Я был под сильным влиянием КУЛИША. Его авторитет в литературе влиял на меня в националистическом духе.

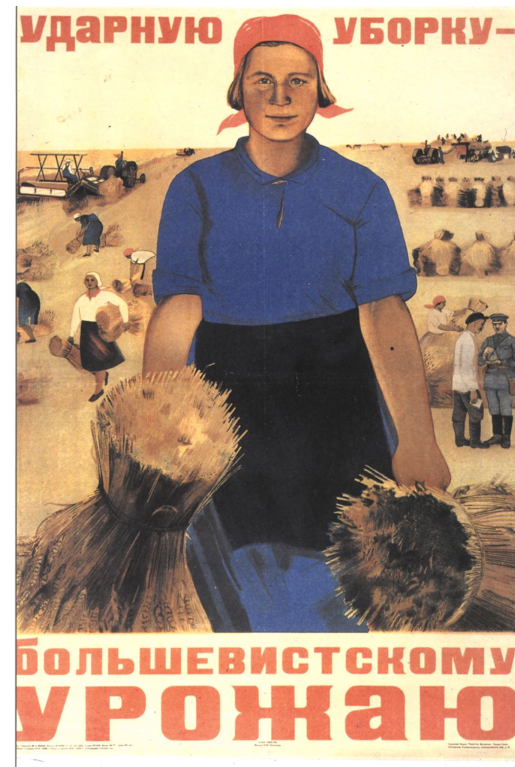
...Я був пов'язаний із наступними націоналістами-письменниками...:
КУЛІШОМ, ЕПІКОМ, ... ХВИЛЬОВИМ...

Ці особи були незадоволені політикою партії в національному питанні, у царині культури та літератури. [...]

Під час продовольчих ускладнень в Україні, **КУЛІШ**, який повернувшись у **1933 році** з Одеської області, казав мені, що **вся важкість труднощів лягла на українців, з українським народом не рахуються і нація гине.**

Я був під сильним впливом **КУЛІША...**

**З протоколу допиту Юрія Вухналя.
ДА СБУ у Харківській обл. Спр.017800**

Агітаційний плакат. 1934.
Художник М. Ворон

Діти збирають мерзлу картоплю на колгоспному полі.
1933. Фото М. Залізняка. ЦДАЕА. *Із відкритих джерел*

✓ Хто знав, хто вів смертям і стратам лік?

Де фільм, який вам показав би голод,

Отой проклятий 33-й рік?

Який співець поему склав про холод,

Чи розповів, як то людей в наш вік

Крушив і чавив пролетарський молот?

В скількох кровях купаючи той герб,

Жнива справляв на людській ниві серп?

Юрій Клен. Прокляті роки. 1937

Під час обіду на колгоспному полі. ЦДАЕА

